

O'XSHATISHLAR OLAMNING MILLIY LISONIY MANZARASI IFODACHISI SIFATIDA

Yunusova Hilola Ravshan qizi,

Fergana State University, EFL Teacher

Davronova Ziyodaxon Asqarali qizi

Farg'ona davlat universiteti Lingvistika (Ingliz tilli) magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7264698>

Annotatsiya. Maqolada tilning olam manzarasi va unda lisoniy shaxs tushunchasiga ta'rif beriladi. Tildagi stilistik bo'yoqqa ega bo'lgan lingvistik birliklardan biri sanalmish o'xshatishlarning lingvistik, stilistik va semantik xususiyatlari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: olam manzarasi, lingvistik birliklar, o'xshatishlar, lisoniy shaxs, stilistik xususiyat, semantik xususiyat.

СРАВНИЕ КАК ПРЕДСТАВИТЕЛЬ НАЦИОНАЛЬНОГО ЯЗЫКОВОГО ЛАНДШАФТА МИРА

Аннотация. В статье раскрывается мировоззрение языка и понятие языковой личности. Лингвистические, стилистические и семантические особенности числовых сравнений являются одной из языковых единиц со стилистической окраской в языке.

Ключевые слова: картина мира, языковые единицы, сравнения, языковая личность, стилистический признак, семантический признак.

SIMILE AS AN REPRESENTATIVE OF THE WORLD'S NATIONAL LINGUISTIC LANDSCAPE

Abstract. The article describes the world view of language and the concept of linguistic personality. Linguistic, stylistic and semantic features of numerical similes are one of the linguistic units with stylistic color in the language.

Key words: world view, linguistic units, similes, linguistic personality, stylistic feature, semantic feature.

KIRISH

Har qanday til alohida olam manzarasiga ega va lisoniy shaxs ana shu manzaraga mos ravishda ifodalarning mazmunini tuzishga majburdir. Bunda tilda o'z aksini topgan insonning olamni o'ziga xos idroki namoyon bo'ladi. Til insonning olam haqidagi bilimlarining shakllanishi va mavjud bo'lishidagi muhim omildir. Inson faoliyat jarayonida obyektiv dunyoni aks ettirar ekan dunyoni bilish natijalarini so'zda qayd etadi. Olamning lisoniy manzarasi borliq haqidagi obyektiv bilimlarni to'ldiradi. Lisoniy shakllarda muhrlangan mazkur bilimlar majmuasi olamning lisoniy manzarasi, deb nomlanadi. Olamning manzarasi (lisoniy ham) tushunchasi insonning olam haqidagi tasavvurlarini o'rganish asosida yaratiladi. Olam – o'zaro munosabatdagi inson va muhit bo'lsa, olam manzarasi – inson va muhit haqidagi ma'lumotni qayta ishlash natijasidir. Agar olamning obrazi bo'linmaydigan yaxlit butunlikni namoyon qilsa, olamning manzarasi dunyo haqidagi turli darajadagi bilimlar majmuyini va uning obyektlariga bo'lgan munosabatni namoyon qiladi.

Olamning obrazini to'g'ridan to'g'ri reflekslar vositasida anglab bo'lmaydi, uni faqat o'ziga xos obrazlarni "o'z boshidan kechirish" orqaligina tushunish mumkin. Olam manzarasini "odatdagi" bilish orqali anglab bo'lmasa-da, uni verbal va obrazli aks ettirish, ifodalash mumkin.

A.K.Kamenskiy olamning lisoniy manzarasini “ mantiqiy (konseptual) va lisoniy (soʻzli) modeldan tashkil topgan mantiqiy-soʻzli hosila” sifatida umumiy shaklda izohlagan. M. Xaydeggerning qayd qilishicha, “manzara” soʻzi deganda birinchi navbatda, biron narsaning tasviri haqida oʻylaymiz, “olam manzarasi dunyoning tasvirini emas, balki olamni manzaradek tushunishni ifodalaydi”. Haqiqiy borliqni aks ettiruvchi olamning manzarasi va olamning lisoniy manzarasi oʻrtasida murakkab munosabatlar mavjud boʻladi. Olam manzarasi makon (yuqori-quyi, oʻng-chap, sharq-gʻarb, uzoq-yaqin), zamon (kun-tun, qish-yoz), miqdor va h.k. oʻlchovlar vositasida tasavvur etilishi mumkin. Uning shakllanishiga til, anʼanalar, tabiat va landshaft, taʼlim va tarbiya va boshqa ijtimoiy omillar taʼsir koʻrsatadi. Olamning lisoniy manzarasi olamning maxsus manzaralari (kimyo, fizika va h.k.) bilan bir qatorda boʻla olmaydi, u boshqa manzaralardan oldinda boʻlib, ularni shakllantiradi. Chunki inson dunyoni va oʻzini umuminsoniy va milliy tajribaga asoslangan til vositasida anglaydi. Bu oʻrinda milliy tajriba tilning barcha darajadagi oʻziga xos xususiyatlarni belgilaydi. Tilning oʻziga xosligi tufayli til egasining ongida muayyan olamning lisoniy manzarasi yuzaga keladi va inson u orqali dunyoni koʻradi.

METOD VA METODOLOGIYA

Oʻxshatish asosan nutqiy hodisa hisoblanadi. Chunki bu oʻrinda maʼlum predmet bir predmetga oʻxshatilsa, huddi shu predmet biror predmetga oʻxshatilsa, xuddi shu predmet boshqa oʻrinda ikkinchi narsaga oʻxshatilishi mumkin. Prof. R.Qoʻngʻurov oʻxshatish haqida oʻzining “Oʻzbek tilining tasviriy vositalari” kitobida shunday degan: “ Ammo yuzni oyga, qizni gulga qiyos qiluvchi doimiy oʻxshatishlar borki, ular ham emotsionallik, ham baholash qimmatini yoʻqotgandir. Bu tipdagi oʻxshatishlarni lingvistik hodisa sifatida qarash kerak”.

Oʻxshatish tasvir obyektini boshqa narsa-hodisaga oʻxshatish orqali yorqin va boʻrttirib tasvirlashga asoslangan badiiy tasvir vositasi boʻlib, bunda oʻxshatilayotgan narsa-hodisalar uchun umumiy belgi-xususiyatlarga tayaniladi. Tilshunoslikda oʻxshatish munosabati sodda va qoʻshma gap doirasida tadqiq etib kelinadi. Oʻxshatish sodda gaplarni falsafiy va nazariy nuqtai nazardan tadqiq etib chiqqan Nizomiddin Mahmudov: “... oʻxshatish sodda gaplarda hamisha murakkab semantik struktura, kamida ikkita semantik propozitsiya ifodalangan boʻladi”, - deb qayd etadi.

Oʻxshatishning sintaktik qurilishi haqida gap ketganda, eng avvalo uning toʻrt komponentli qurilma ekanligini unutmaslik kerak. M.Cheremisina tasnificha ular quyidagilardan tashkil topgan:

- 1) oʻxshatish subyekti;
- 2) oʻxshatish etaloni;
- 3) oʻxshatish asosi;
- 4) oʻxshatish shakli.

M.Cheremisina tasnifiga qoʻshilgan holda N.Mahmudov oʻxshatishning toʻrt komponentini quyidagi formula asosida $\{A[(B) \beta]C\}$ aks ettiradi. Uning *A belgisi* subyekt uchun, *B belgisi* etalon uchun, *S belgisi* oʻxshatish asosi uchun keltirilgan. *β belgisi* oʻxshatish shaklini ifoda etadi. Bu modelga koʻra subyekt ega vazifasiga, etalon hol vazifasiga va oʻxshatish asosi kesim vazifasiga xoslangan boʻladi.

O'xshatish shakli hamma vaqt o'xshatish etalonining morfologik shakli sifatida qayd etiladi. O'xshatish komponentlarini ko'rsatishda D.Xudoyberganova mazkur tasnifga qo'shilgan holda N.Mahmudovning maqolasiga havola beradi.

Panini grammatikasidan boshlab (eramizdan oldingi IV asr) qadimgi hind poetik-grammatik traktatlarida o'xshatishlar poetik figura sifatida o'rganilgan va o'xshatishning muntazam to'rt unsurdan tarkib topishi ta'kidlangan, ya'ni:

- 1) o'xshatiladigan narsa yoki sub'ekt,
- 2) unga o'xshash bo'luvchi narsa yoki ob'ekt,
- 3) o'xshatish belgisi yoki o'xshatish asosi va
- 4) o'xshatishning formal ko'rsatkichi.

O'zbek tilida ham, boshqa barcha tillarda bo'lgani kabi, o'xshatishlar to'rt unsurdan tarkib topadi va biz ularni

- o'xshatish sub'ekti,
- o'xshatish etaloni,
- o'xshatish asosi va
- o'xshatishning shakliy ko'rsatkichi deb nomlashni ma'qul ko'ramiz.

TADQIQOT NATIJASI

Aksariyat hollarda o'xshatish turli grammatik vositalar: *-dek/-day* qo'shimchasi yoki *“go'yo”, “kabi”, “xuddi”, “misli”, “misoli”, “yanglig’”, “bamisoli”* kabi ko'makchilar vositasida amalga oshadi. Shu bilan birga o'xshatish grammatik vositalarsiz amalga oshgan hollar ham tez-tez kuzatiladi. Ular quyidagilar:

1. Morfologik vositalar: *-day (dek), -namo, -larcha, -simon, -dan*

Masalan: *Tun oqshom bo'ldi-yu kelmas mening sham'i shabistonim,
Bu anduh o'tidin har dam kuyar parvonadek jonim.*

2. Leksik vositalar

Masalan: *Ne qavmog'ki, uyg'onmadi garchi tunlar,
Tong otquncha itlar kabi nola qildim.*

3. Sintaktik vositalar: izohlovchi-izohlanmish munosabatli qurilma

Masalan: 1. *O'zi gavhar, to'ni daryoyi ofat,*

Bo'lub mavji balo ul to'n uza chin.

2. *Ohu fig'on chekma deb, og'zimg'a jono, muhr qo'y,*

Chunki la'ling xotamu yoquti nobingdur nigin.

Professor Nizomiddin Mahmudov o'zbek tilidagi o'xshatishlarni to'rt unsurga ajratib, ularni *o'xshatiladigan narsa yoki subyekt, o'xshatish etaloni, o'xshatish asosi va o'xshatishning shakliy ko'rsatkichi* deb nomlaydi. Masalan:

«Tog'lardagi qip-qizil lola

Bo'lib guyo yoqut piyola.

Buloqlardan uzatadi suv

El ko'zidan qochadi uyqu» (H.Olimjon).

Bunda **o'xshatish subyekti – lola, o'xshatish etaloni – piyola, o'xshatish asosi – yoqut, o'xshatish vositasi – go'yo.**

MUHOKAMA

O'xshatishda chog'ishtiriladigan narsa ham asosan uning to'g'ri ma'nosida qoladi. O'rganish jarayonida o'xshatishlarning ikki turini uchratishimiz mumkin. Ular:

- 1) individual-muallif o'xshatishlari yoki erkin o'xshatishlar;
- 2) umumxalq yoki turg'un (doimiy) o'xshatishlar.

Tildagi o'xshatishlarni tadqiq etgan tilshunoslarning aksariyati turg'un o'xshatishlarning idiomalarga yaqin turishini yoki idioma maqomida bo'lishini, ular ko'p asrlar mobaynida kishilar nutqida qo'llanish natijasi sifatida turg'unlashib, so'zlovchilar ongida muayyan modellar shaklida mustahkamlanib qolishini, o'xshatish etalonining, ya'ni o'xshatish asosidagi obrazning muayyan belgi-predmet bilan muntazam va qat'iy bog'liq bo'lishini ta'kidlaydi.

Turg'un o'xshatishlar tarkibida o'xshatish obrazi, ya'ni etaloni alohida ahamiyat kasb etadi. Bu unsur o'xshatishning markazini tashkil qiladi va boshqa unsurlar (o'xshatish subyekti, asosi, ko'rsatkichi) ayni shu etalon atrofida birlashadi. V. Maslovaning fikricha, o'xshatish etalonlari an'anaga kirgan obrazlar sifatida xalqning dunyoni o'ziga xos idrok etishning ifodachisi bo'lganligi bilan til, madaniyat va mentalitet munosabatlarini belgilash jihatidan juda muhimdir. Chunki bu o'rinda ma'lum predmet bir predmetga o'xshatilsa, xuddi shu predmet boshqa o'rinda ikkinchi narsaga o'xshatilishi mumkin va bu elementlar turli millatlarda turlicha ifodalanadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytish mumkinki, o'xshatish asosan nutqiy hodisa hisoblanadi. O'xshatishlar o'zida ijtimoiy-tarixiy, madaniy, adabiy axborot saqlaydi. Turg'un o'xshatishlar har ikki tilning tamomila o'ziga xos boyligi, xalq milliy-madaniy tasavvuri va an'alarini aks ettiruvchi, bejirim va ta'sirli nutq imkoniyatlariga kuch beradigan tunganmas manba, avlodlar o'rtasidagi obrazlar vorisiyligini saqlovchi muhtasham vosita sifatida juda katta etnopsixologik, lisoniy madaniyatshunoslik va lingvopoetik qimmatga ega.

REFERENCES

1. Maxmudov N. O'xshatishlarda milliy mentallik jozibasi .Til va adabiyot ta'limi . 2019 yil, 2-son.
2. Maxmudov N., Xudoyberganova D. O'zbek tili o'xshatishlarining izohli lug'ati. - Toshkent: Ma'naviyat, 2013.
3. Некрасова Н. Сравнения общеязыкового типа в аспекте сопоставительного анализа художественных идиомов / / Лингвистика и поэтика. –М.: Наука, 1979. –С. 225;
4. Ўзбек тили стилистикаси. –Т.: “Ўқитувчи, 1983. 241-б.
5. Қўнғуров Р. Ўзбек тилининг тасвирий воситалари. Тошкент: Фан, 1977, 42-бет.
6. Махмудов Н. Ўхшатиш содда гапларда семантик-синтактик асимметрия // Ж. Ўзбек тили ва адабиёти. –1986. -№ 6.
7. Ortiqov, R. (2022). FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETIDA INGLIZ TILINI O'RGANISH UCHUN YORDAM BO'LADIGAN INTERNET VEBSAYTLAR. *Science and innovation*, 1(B6), 530-535.
8. Soxibovna, M. G. THE ROLE OF LINGUVOCULARY IN THE STUDY OF NATIONAL AND CULTURAL FEATURES OF SPEECH UNITS.
9. Jurayev, I. M. OLD VIEWS OF FAMILY AND SOCIAL RELATIONS.
10. Джураев, И. М. Ахмадиев Нуриддин Мухитдинович аспирант Ферганский государственный университет Узбекистан г. Фергана, ул. Мурабийлар, 19.

11. Ahmadiev, N. M., & Juraev, I. M. (2019). Family reading-a leading factor in the promotion of youth moral education. *Научные исследования в Кыргызской Республике*, (3), 24-27.
12. Abdulhayeva, F. (2022). TA'LIMDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING O'RNI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(5-2), 905-908.
13. Khakimov, M. K. (2021). VISUAL POETIC TEXTS AS MULTISEMIOTIC SYSTEM. *Theoretical & Applied Science*, (8), 185-188.
14. Юнусова, X. (2022). Verbo-visual figures in poetic texts. *Globallashuv davrida tilshunoslik va adabiyotshunoslik taraqqiyoti hamda ta'lim texnologiyalari*, 1(1), 73-76.
15. Yunusova, H. R. Q. (2021). VIZUAL POETIK MATNLARDA GRAFIK BIRLIKLAR TAHLILI (HOZIRGI O'RINDA). *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(7), 26-30.
16. Khakimov, M. K. (2021). VISUAL POETIC TEXTS AS MULTISEMIOTIC SYSTEM. *Theoretical & Applied Science*, (8), 185-188.